

Nordisk äldreomsorg i stöpsleven

Förändringar är på väg inom nordisk äldreomsorg. Fler privata företag, mer av familjeansvar och fler volontärer. Behovsprövat snarare än generellt. Och personal i alla fem länderna tycker att deras arbetsvillkor försämrats.

Äldrevården i de nordiska länderna har många gemensamma drag. Vi har en gemensam kulturell utgångspunkt och med våra relativt goda ekonomiska förutsättningar har vi kunnat bygga upp solida offentliga institutioner.

Vi har tidigt utvecklat omfattande välfärdssamhällen som följer oss genom livet in i ålderdomen. Vi har också organiserat oss på samma sätt, med kommunalt självstyre. Jämfört med andra länder har vi av tradition en offentlig tjänsteproduktion. Hemtjänsten har varit kommunal, av hög kvalitet och avgiftsbelagd men med subventionerad avgift.

Kommunal hemtjänst har varit relativt generös, vilket betydde att om man var i behov av hjälp kunde man förvänta sig att få den oavsett personlig ekonomi och familjeförhållanden. På så sätt var hemtjänsten fri från marknadsanpassning och inte beroende av familjesituation.

Men många av de typiska drag som vi kopplar till den nordiska välfärdsmodellen har förändrats de senaste decennierna. Demografiska förändringar pressar de nordiska länderna till en reformering av systemen eftersom de äldre blir fler, i synnerhet de äldre över 80 år.

Sverige har redan nu en äldre befolkning än de andra nordiska länderna. Här är 5,2 procent av befolkningen 80 år eller äldre, medan till exempel siffran i Danmark ligger på 4,2 procent. Det är därför fler och fler som har behov av äldrevård i Sverige – men demografin är en utmaning i alla

nordiska länder.

Tendensen i den nordiska äldrevården är att tjänsterna har blivit behovsprövade, i synnerhet i fråga om hemtjänst. Här har Sverige legat före sina grannar. I Danmark hade man tidigare en annan strategi och föredrog länge att sprida ut hjälpen till fler behövande. Därför valde man att bistå med viss städning samtidigt som de äldre fick personlig vård.

Men här har det skett förändringar. Alla nordiska länder har i dag rationaliserat hemtjänsten och prioriterar de svagaste. Idag är det nio procent av de som är äldre än 65 år som får hemtjänst i Sverige jämfört med elva procent i Danmark och åtta procent i Norge.

Hemtjänsten är dock fortfarande gratis i Danmark. Kommunerna i Norge och Sverige kan själva bestämma om de vill ta ut en avgift, men det har tidigare visat sig att hög avgift har avhållit brukare från att använda sig av hemtjänst.

I Norge och Sverige har man valt att hemtjänsten ska begränsas till personlig vård. I Norge är exempelvis städning helt borttagen från hemtjänstens åtaganden. Vilket innebär att städhjälp från kommunen sker till marknadspris, till samma pris som köp av tjänsten från en privat entreprenör.

En annan skillnad är att Norge och i synnerhet Danmark satsar på rehabilitering i hemvården – med inspiration från Östersunds kommun i Sverige. I Norge har en rad kommuner infört denna ordning och i Danmark har man lagstiftat om att det ska gälla i alla kommuner.

Rehabiliteringen kan handla om att exempelvis klara av att gå i trappor igen, om fysisk träning och om att utföra vardagliga aktiviteter så att man blir trygg i att klara sig själv. Tanken är att om att den äldre ges en bättre livskvalitet genom hjälp till självhjälp sparar det i slutändan pengar, men evidensen är fortfarande bristfällig.

Vad gäller äldreboenden så liknar Danmark och Sverige varandra. Ungefär fem procent bor på äldreboende jämfört med åtta procent i Norge. I Finland bor de äldre i större utsträckning på geriatrika avdelningar på sjukhus. I Finland är man mer inriktad på de äldres rent medicinska behov medan Sverige, Norge och Danmark lägger större fokus på funktionsnedsättningar.

Men alla nordiska länder har avinstitutionaliserat äldre vården, vilket även är en trend i Europa. Man arbetar för att fler ska klara sig i sitt eget hem. Men det har också inneburit en press på samhället att återskapa vårdhemsplatser, speciellt för äldre med demens.

Vi har tvingats att omvärdera vår syn på de nordiska ländernas särdrag vad gäller äldre vården i förhållande till familjen. Traditionellt har familjen tagit hand om svaga äldre i de sydeuropeiska länderna. Men även i de nordiska länderna spelar numera den närmaste familjen en stor roll.

Tidigare undersökningar har visat att varannan eller 47 procent av äldre med vårdbehov får hjälp av hemtjänsten i Danmark men att en av fyra, 23 procent, får en kombination av stöd från familj och hemtjänst.

En tredjedel har mottagit hjälp enbart från familjen och det är faktiskt ett större antal än i till exempel Frankrike och Holland. I Sverige säger drygt hälften av de tillfrågade äldre att de enbart tar hjälp från sin egen familj. Vi skiljer oss alltså inte från andra länder vad gäller familjens roll i äldre vården.

Det är dock en skillnad på hur många timmar man som familjemedlem ger hjälp och vård. Medan äldre i de nordiska länderna har fått ett par timmar i veckan är man mera intensivt involverad i sydeuropeiska länder. Men när hemtjänsten rationaliseras leder det också i Norden till ytterligare press på familjen.

Vi har även i Norden lämnat synsättet att det bara är kommunen som producerar välfärdstjänster. Exempelvis har antalet frivilliga ökat i äldreomsorgssektorn, speciellt på äldreboenden, och det kan skapa konflikter på grund av problem med gränsdragningar mellan frivilligarbete och professionellt arbete.

Den största förändringen har emellertid uppstått i och med de privata och vinstdrivna leverantörernas intåg i branschen. Sedan 80-talet har alla de nordiska länderna anammat New Public Managements principer som vägledande i äldreomsorgen och som konsekvens av detta följer valfrihet och marknadsorientering.

Här har kanske Danmark gått längst, i och med att man lagstiftade om att det ska finnas en kommunal och en privat leverantör av hemtjänst i varje kommun. Idag använder 36 procent av de äldre med hemtjänst i Danmark en privat leverantör. De flesta av brukarna är dock de som får städning veckovis, eller varannan vecka.

Långt färre av de som mottar tidskrävande personlig vård använder sig av ett privat hemtjänstföretag. Om man istället för att jämföra antal brukare, jämför de levererade timmarna, är den privata andelen högst i Sverige där 23 procent av timmarna i hemtjänsten levereras av privata utförare.

Danska hemtjänstföretag drabbades för några år sedan av en del konkurser och många småföretag gick omkull. Det betydde att kommunerna tvingades gå in akut för att leverera hemtjänst. Sedan dess har de privata aktörerna i branschen blivit större och starkare.

Idag ändrar många äldre sitt val till förmån för privata hemtjänstföretag, efter att först ha provat kommunen under en tid. Vilket kan indikera att kvaliteten är högre hos privata företag.

Debatt pågår om ifall det kostar mycket skattepengar att

upprätthålla valfrihetsmodellen och att man kanske kunde använda pengarna mer förnuftigt, men utan att rationaliseringar drabbar hjälpen till de svagaste.

I Sverige har debatten om valfrihet och marknadsanpassning av äldreomsorgen särskilt handlat om att större multinationella bolag etablerat sig i branschen med komplexa organisationsstrukturer och med speciella beskattningsregler.

Utvecklingen i de nordiska länderna har med detta sagt några olikheter men också gemensamma drag. Särskilt tydligt är problemet med hur svårt det är att dra till sig och hålla kvar arbetskraft inom äldreomsorgen.

På Stockholms universitet har vi i enkätundersökningen NORDCARE jämfört arbetsvillkor 2005 och 2015 för medarbetare i den nordiska äldreomsorgen och sett att dessa har blivit försämrade över tid.

Det finns mindre tid för varje enskild äldre, det används mer tid på dokumentation och arbetsinnehållet har blivit mer komplext och med större fokus på medicinska uppgifter. Medarbetarna upplever mindre självständighet i arbetet, känner brist på tillit från arbetsledaren och upplever att de inte får erkänsla för sitt arbete.

I Danmark säger till exempel mellan 75 och 85 procent att de inte får uppskattning för sitt arbete från kommunen, i medierna eller i befolkningen som helhet.

Likaså säger en stor del av medarbetarna inom den nordiska äldreomsorgen att arbetet tynger dem både fysiskt och psykiskt. Exempelvis säger 43 procent av de svenska medarbetarna att de nästan alltid är fysiskt slutkörda vid dagens slut och 28 procent känner sig dessutom oftast psykiskt slutkörda.

Många överväger att säga upp sig och söka annat arbete; i Sverige är det 48 procent som säger att de seriöst överväger att säga upp sig. Det har på inget sätt varit lättare att arbeta i äldreomsorgen under covid-19-pandemin och i både

Danmark och Sverige har man prioriterat sjukhuspersonal för tester och utdelning av ansiktsmasker.

Inför framtidsutsikten att vi blir fler äldre i samhället och att medarbetarna i äldreomsorgen själva blir äldre och går i pension, väntar en stor utmaning för de nordiska länderna att skapa goda arbetsvillkor för medarbetarna och se till att deras arbete får den uppskattning de förtjänar.

Text: Tine Rostgaard, professor vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet

Foto: Helena Östlund

Bildtext: Gudrun får besök av sin syster Eva på särskilda boendet

Möbäck i Östersund, före pandemin.